

FIGYELŐ

Batsányi emlékülés a Tapolcai Városi Könyvtárban. 1795 nem csak a magyar jakobinus per két-századik, hanem egyszersmind e koncepciók per egyik elítélt írója, Batsányi János halálának százötvenedik évfordulója is. Nem sokon múlt, hogy a két esemény időpontja az első magyar nyelvű folyóirat szerkesztőjének esetében egybeessen, de számára a sors Kufstein után még öt évtizednyi életet engedélyezett, igaz, hogy hazájától távol, száműzetésben.

A tragikus sorsú költőről — aki elsőként szenvedett üldözést Magyarországon a sajtó- és véleménynyilvánítási szabadság elveinek hirdetése és gyakorlata miatt — szülővárosában, Tapolcán a Magyar Irodalomtörténeti Társaság közreműködésével a Városi Könyvtárban Batsányi halála évfordulóján, június 12-én emlékülés keretében emlékeztek meg. Az emlékülésre a Batsányi Emlékbizottság által szervezett Batsányi Hét ünnepségsorozatai keretében került sor. Az ünnepi hét rendezvényei között számos színvonalas program került lebonyolításra, az ifjúság aktív közreműködésével. A város vezetői és pedagógusai is bizonyították, hogy hosszú évtizedek hivatalos ellenpropagandája és manipulációi ellenére tisztában vannak az igazi nemzeti értékek megőrzésének és továbbadásának erkölcsi kötelességével.

Az emlékülést a Városi Könyvtár „lila termé”-ben Birck Edit, a Petőfi Irodalmi Múzeum gyűjteményigazgatója nyitotta meg, majd felolvasták Keresztury Dezső üzenetét. Sibak András, Tapolca város polgármesterének köszöntője után került sor az előadásokra. Wéber Antal *Az értelem szenvedélye* címmel Batsányi János költői arcképét gazdagította új vonásokkal. Kókay György *Batsányi János a sajtó etikai és társadalmi kérdéseiről* című felolvasásában a költőnek az újságírói hivatással és a véleménynyilvánítási szabadsággal kapcsolatos nézeteit ismertette. Praznovszky Mihály *Az Óvatos barát* címmel Batsányi és Kisfaludy kapcsolatáról tartott előadást. Karácson Sándor *Kétévszázados gyászestendő* című írásában 1795-nek az irodalomra kiható következményeivel foglalkozott.

A délutáni előadások részben Batsányi és az ifjúság kapcsolatáról szóltak. (Horváth Szilveszterné: *A tapolcai tanulóifjúság Batsányi-képe*, Horváthné Kovács Margit: *Batsányi költészetének tanítása a tapolcai középiskolákban*), részben a Batsányi-kultusz történetéhez kapcsolódtak (Kertész Károly: *Hol sírjaink domborulnak... A Batsányi sírok története*).

E témákkal függött össze a Tapolcai Városi Könyvtár és a Batsányi Emlékbizottság kiadásában az évfordulóra megjelent *Elemzések, tanulmányok Batsányi Jánosról* (Szerk. Kertész Károly Tapolca, 1995. 220. l.) c. kötet is. Abból a közel száz munkából nyújtottak válogatást, amelyek a Batsányi Emlékbizottság és a tapolcai középiskolák meghirdette pályázatra felnőttek és középiskolások tollából keletkezett.

Az elemzések száma és színvonala — miként az egész Batsányi Hét is — azt bizonyítja, hogy a mai magyar értelmiség és ifjúság körében nem csak a költő emléke él, hanem ismert munkássága és jelentősége is nemzeti kultúránk történetében.

KÓKAY GYÖRGY

A bujdosó Rákóczi. A magyarországi barokk művelődéstörténeti korszak Zrínyi utáni és a felvilágosodás korát képviselő Bessenyei közötti fejlődéstörténeti szakasz, bizonyos tekintetben a korai felvilágosodás

dás periódusa, olyan kutatási terület, amelynek föltárása változatlanul föllendülőben van. A 18. századi több nyelvű kéziratos és nyomtatott forrásanyag eszmetörténeti összetettsége folytán s tudománytörténeti összefüggései révén számos tudományág együttműködését tette szükségessé, ami új szemléletű és különféle módszerű tanulmányokhoz vezetett. Ilyen szemszögből kedvező eredmények mutatkoznak az ún. Rákóczi-kor kutatása terén. A *Rákóczi-tanulmányok* gyűjteményes kötet komplex tematikája már jelezte, hogy II. Rákóczi Ferenc fejedelem országépítő politikája egyetemes történeti összefüggéseinek, új szemléletű publicisztikájának, társadalmi és államszervezeti problémáinak s a korabeli művelődési viszonyok sokágú témakörének vizsgálatához¹ szervesen hozzátartozik a Rákóczi-emigráció politikai, diplomáciai, eszme- és művelődéstörténeti kérdéseinek tanulmányozása.² Ennek megbízható bázisául szolgál az Archivum Rákócianum III. Írók-Scriptores sorozatban Rákóczi Ferenc emigrációban keletkezett műveinek kritikai kiadása,³ amely a Mikes kritikai kiadással együtt eddig kevésbé hozzáférhető, jórészt kiadatlan forrásanyagot nyújt a megújult 18. századi kiadásokhoz.

A Rákóczi-emigráció kutatásának előtörténetét tekintve, Köpeczi Béla *A bujdosó Rákóczi* c. könyve⁴ kapcsán a Rákóczi-tanulmányok új szakaszáról lehet beszélni. A szerző tudományos-szemléleti-módszer-tani indítékai párosulnak az új források föltárására és értékelésre irányuló egyéni kutatói törekvésekkel, a tudós filológus, a művelődéstörténész, emberábrázoló történetíró megjelenítő képességével. A reális műltszemlélet hiteles, objektív, kritikai elemire, a higgadt polémiában meggyőző érvek tanúságára figyelemztetve vállalkozik a teljes, a lengyel-, francia- és törökországi Rákóczi-emigráció történetének megírására. Az előző kutatásokra, főképpen Szalay László, Thaly Kálmán, Márki Sándor, Szekfű Gyula, Zolnai Béla munkáira támaszkodva és velük polemizálva,⁵ az újabb eredményeket fölhasználva, elsősorban sa-

¹ *Rákóczi-tanulmányok*. Szerk. KÖPECZI Béla, HOPP Lajos, R. VÁRKONYI Ágnes. Bp. 1980. Akadémiai Kiadó, 778; *Európa és a Rákóczi-szabadságharc*. Szerk. BENDA Kálmán. Bp. Akadémiai K. 1980. 319; KÖPECZI B.: *Döntés előtt. Az ifjú Rákóczi eszmei útja*. Bp. 1982. Akadémiai K. 228.

² KÖPECZI B.: *Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*. Bp. 1966 (1711–1714 évek is); bővített francia változata: *La France et la Hongrie au début de XVIIIe siècle*. Bp. 1971. Akadémiai K. 624; HOPP L.: *A Rákóczi-emigráció Lengyelországban*. Bp. 1973. Akadémiai K. 230; KÖPECZI B. – R. VÁRKONYI Ágnes: *II. Rákóczi Ferenc*. Bp. 1976.² Akadémiai K. 355–429; III. *A bujdosó Rákóczi*; MIKES Kelemen: *Törökországi Levelek és Misszilis levelek*. Sajtó alá rend. HOPP L. Bp. 1966. Akadémiai K. *Mikes Kelemen összes művei I.* 863; *D'Andrezel vicomte és Rákóczi levelezése, 1725–1727*. Sajtó alá rend. bev. jegy. KÖPECZI B., ford. NÉMETH Miklós. Vaja 1984. Folia Rákóciana 7. sz. 232.

³ *Mémoires du Prince François II Rákóczi sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'a sa fin. – II. Rákóczi Ferenc fejedelem Emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig*. Ford. VAS István; a tanulmányt és a jegyzeteket írta KÖPECZI B., a szöveget gondozta KOVÁCS Ilona, Bp. 1978. Akadémiai K. 543; *Testament politique et moral de Prince François II. Rákóczi. – II. Rákóczi Ferenc politikai és erkölcsi végrendelete*. Ford. SZÁVAI Nándor és KOVÁCS I.; a tanulmányt és tárgyi jegyzeteket írta KÖPECZI B., a latin szöveget BORZSÁK István, a francia szöveget KOVÁCS I. gondozta. Bp. 1984. Akadémiai K. 555; *Aspirationes Principis Francisci II. Rákóczi – Aspirations du Prince François II. Rákóczi – II. Rákóczi Ferenc Fohászai*. A latin szöveget DÉRI Balázs, a francia szöveget KOVÁCS I. gondozta; fordította CSÓKA Gáspár és DÉRI B.; a tanulmányt és a tárgyi jegyzeteket írta HOPP L. Bp. 1994. Akadémiai Kiadó – Ballasi Kiadó, 377; kiadás alatt: *Meditationes... – Méditations...; előkészületben Confessio... – Egy bűnös vallomása...*

⁴ KÖPECZI Béla: *A bujdosó Rákóczi*. Bp. 1991. Akadémiai K. 572. (Előszó, 11–21; I. Előzmények és körülmények, 23–64; II. A bujdosás politikája, 65–465; III. A bujdosó irodalmi hagyatéka, 467–569.

⁵ SZALAY L.: *II. Rákóczi Ferenc bujdosása*. Pest 1864; THALY K.: *Rákóczi-emlékek Törökországban*. Bp. 1893; uő. *Irodalmi és műveltségtörténeti tanulmányok a Rákóczi-korból*. Bp. 1889; ANGYAL D.: *Adalékok II. Rákóczi Ferenc törökországi bujdosása történetéhez*. Bp. 1905; uő. *Francia levelek és jelentések a Rákóczi-emigráció történetéről*. Történelmi Tár 1905; MÁRKI S.: *II. Rákóczi Ferenc*. III. Bp. 1910; KARÁCSON Imre: *A Rákóczi-emigráció török okmányai 1717–1803*. Bp. 1911; SZEKFŰ Gy.: *A száműzött Rákóczi*. Bp. 1913; uő. *Felelet a Száműzött Rákóczi dolgában*. Bp. 1914; BALLAGI A.: *Az igazi Rákóczi*. Bp.

ját több évtizedes kutatásaira építve, helyezi a korabeli európai események s a korhoz kötött mentalitás áramába a bujdosó Rákóczi tevékenységét és kiemelkedő alakját. Köpeczi műve túlmutat a korábbi polémián, amely a romantikus, idealizáló történeteszemléletet kikezdve, a tudományos kritika jegyében Szekffü „Száműzött Rákóczija” nyomán támadt a szakmai közvéleményben, bár bizonyos értelemben válasznak is tekinthető Szekffü egykor nagy vihart kavaró könyvére. Anélkül, hogy ezúttal részletekbe bocsátkoznánk, megállapítható, hogy a szerző teljesebb (1711–1735) emigrációs időszakot felölelő, új levéltári források bevonásával készült munkája eredményesebben szolgálja a Rákóczi-szabadságharc és az emigráció vagy bujdosás alatti politikai próbálkozások és a fejedelem irodalmi munkásságának megértését, mint elődei.

S éppen ezzel összefüggésben, a bujdosó fejedelem irodalmi hagyatékának tárgyalásával kapcsolatban fölmerült sajátos könyvtörténeti problémák, eredmények s lezártnak nem mondható kérdések keltették fel érdeklődésünket. A szerző könyv- és kiadástörténeti szempontból megbízható áttekintést nyújt Rákóczi kéziratos munkáinak sorsáról. Keletkezésük kapcsán hangsúlyozza a fejedelem rendkívüli műveltségét, vizsgálja olvasmányait; ifjúkori, bécsűjhelyi, rodostói könyvtárának jegyzékeit s művei összefüggésében utal forrásokra, hatásokra, az író érdeklődésének irányaira. „A fejedelem olvasó ember volt, a könyvet már ifjúkorában megszerette. . .” — emlékeztet rá Köpeczi. Rodostón az erkölcsi író s elmékedő a forrásmunkák hiányára (474) panaszkodik. Kamarása szerint ekkor is gyakran „a sok írásban és az olvasásban tölti az időt”.⁶ A világtól elszigetelve a könyv szellemi éltető eleme a bujdosó Rákóczinak.

Ami saját műveinek írását illeti, keletkezéstörténetükről külön-külön hiteles képet kapunk. Az *Elmélkedések* és a *Fohászok* keletkezéséről és kiadatlan kéziratáról adott beszámoló megnyugtató. A *Méditationes super scripturam sacram*, Mózes öt könyvéről (. . . super Genesim, Exodum, Leviticum, Numeros, Deuteronomium) való elmélkedéseket Rákóczi 1721-ben kezdte el, s amint az ötödik könyv írásakor megjegyezte, „földi peregrinációjának” 46. évében, tehát 1722-ben fejezte be. A latin szöveget franciára is lefordította, *Méditations en forme de soliloques sur l'Écriture Sainte*; a „preambulum” margóján saját kezű bejegyzése olvasható: „Commancé a Rodosto avec la grace de Dieu le 14 Mars 1721.” A fordítás elhúzódására vall a Leviták elején található szintén saját kezű 1731. februári beírás. Az utolsó könyv fordítása hiányzik, így a francia változat befejezetlennek tekinthető. Igaza lehet Köpeczinek, „nyilvánvalóan más elfoglaltsága vagy a munkába való belefáradása miatt” (504) maradt abba az *Elmélkedések* francia fordítása. Egy másik meditációs kéziratmásolat, a *Méditationes* (anni 1723) keletkezési dátuma adott. Az eltérő jellegű s más tárgykörű, a „régii” és az „új ember”ről és Istenhez való fölemelkedése (elevation) útjáról s módjáról latinul írt munka (520) azóta is kiadásra vár. A *Fohászok*, *Aspiraciones Principis Christiani* — *Aspirations d'un Prince Chrétien* Rákóczi sajátkezűleg parafált, két hasábra osztott lapon párhuzamosan írt latin s francia kéziratmásolata keltezetlen. Ezért az a fogalommal, hogy „a fejedelem maga a kézirat végén feljegyzí, hogy az írást 1722-ben fejezte be Rodostóban” (514) nem vonatkozhat a Bibliothèque Nationale (Fond Français 13628) kéziratában található *Aspiraciones-Aspirations*-ra. A *Réflexions*. . . (525) kéziratára érvényes ez a megállapítás, s az is, hogy szorosan kapcsolódik hozzá, illetve *Politikai és erkölcsi végrendeletéhez*, amelyet fiainak szánt. *Fohászai* sem csupán fejedelmi imák, hanem fiaira is gondolhatott írásuk közben. A köztük levő szoros összefüggés „azt is bizonyítja — írja Köpeczi —, hogy a *Fohászokat* valóban Rodostóban írta, és nem Grosbois-ban”, amint ezt Márki régebben föltételezte.⁷ Ami továbbra is nyitott marad, mikor alkotta őket a fohászíró? Föltételezésünk szerint a *Confessio*. . . befejezése (1719) után és a *Testament politique et moral*t alkotó két munka írásának megkezdése vagy azok írása közben önthette végső formába a rodostói kápolna csendjében érlelődő fohászait⁸ s a fejedelem „íróházában” megszülető kéziratot.

A szerzői kéziratok és kéziratmásolatok létrejöttének és időpontjának megközelítő pontossággal történt meghatározásokor csak néhány, ma már nehezen eldönthető kérdés maradt. Például az ún. Rákóczi-

1916; ZOLNAI B.: *A janzenista Rákóczi*. Széphalom 1927; uő. *II. Rákóczi Ferenc*. Bp. én.; Emile PILLIAS: *Etudes sur François II Rákóczi Prince de Transylvanie*. Paris 1939.

⁶ 37. lev. 1720. 88. lev. 1728. Mikes ÖM I. 58, 161.

⁷ MÁRKI, III. 642.

⁸ HOPP L.: *Egy keresztény fejedelem Fohászai* = ItK 1990. 613–628.

kéziratok (Párizs, Troyes) mindeddig ismeretlen eredetijének vagy szerzői fogalmazványának kérdése, egyesek holléte. Amikor Rákóczi Grosbois-ból Törökországba ment, a *Confessio peccatoris* . . . 1717 augusztusára elkészült első könyvét autográf, szerzői másolat, más kézzel írt parafált másolat formájában hagyta-e a kamalduliaknak? Ha Köpeczi föltevése (489) szerint Rákóczi 1726-ban valóban elküldte levelét s a *Vallomások* második és harmadik kéziratot Rodostóból Grosbois-ba, akkor a fejedelem halála után Saussure a *Confessio* . . . milyen kéziratáról írhatta: Rákóczi főemberei úgy ítélték, meg kell őket semmisíteni, hogy ne kerüljenek rossz kezekbe.⁹ Zolnai J. B. Mittarellire utalva („Epistola quam idem princeps scripsit cum corde transmittendam...”) interpretálta Rákóczinak a kamalduliakhoz, elsősorban J. B. Carbonnier házfőnökhöz szóló levelét; „Rákóczi levelét 1726-ban írta, abból a célból, hogy halála után szívével együtt küldjék Grosbois-ba, ami meg is történt...”¹⁰ Az *Annales Camaldulensium* följegyzése szerint az elhunyt fejedelem „Testamentum politicum et morale, Meditationes in Sacram Scripturam, Confessiones” című műveinek kéziratait bebalzsamozott szívvel együtt kolostorukba küldteté el megőrzésre. Mikes csak annyit írt, „a szívét Franciaországban hadta hogy küldjük”.¹¹ Az a valószínű, hogy nem semmisítették meg a *Vallomások* kéziratát (autográfiát vagy másolatát), hanem az *Annales*-ben említett ismert munkák kézirataival együtt jó kezekbe juttatták. Így Köpeczi föltevésének helyessége esetén a *Confessio* másik kéziratot példányával is számolnunk kellene. A kutató nemcsak a Rákóczi szívét tartalmazó urna, hanem a *Confessio* . . . kéziratai után is folytatta a nyomozást (Grosbois, Troyes, Paris, Saint-Germain-des Près), de újabb példány még nem került elő (460, 490).

Új fejlemény viszont a *Mémoires* . . . eddig ismert kéziratmásolatainak számbavételéhez képest egy újabb példány föltűnése, amelyet az Archivum Rákóczianum Írók-Scriptores sorozat (III/I) kötetének sajtó alá rendezésekor a szerző még nem tudott figyelembe venni. A bécsi Nationalbibliothek Rákóczi által kiegészített, javított *Mémoires* . . . eddig ismeretlen (Németh István által fölfedezett) másolati példányáról van szó. Köpeczi kimutatja, hogy a Jean Néaume könyvkiadó és nyomdász „*Histoire des Révolutions de Hongrie* c. gyűjteményében¹² a *Mémoires* . . . 1739-es hágai kiadása alapján egy olyan másolat szolgált, amely már a bécsi Nationalbibliothekban található kézirat javításait figyelembe vette, sőt Saussure stílizálásait is.” (554) Mivel a Rákóczi által parafált kéziratmásolat még nem került elő, a szerző folytatta kutatásait a tulajdonképpeni sajtó alá rendező, a jeles literátor és könyvkereskedő, Prosper Marchand hagyatékában, de a fejedelem által jóváhagyott másolatnak nem sikerült nyomára bukkannia. A *Histoire* . . . terjesztésére utaló érdekes adata: a kiadványt árulta Hyppolite-Louis Guerin, párizsi nyomdász és kiadó.

A *Confessio* . . . és a *Mémoires* . . . keletkezéstörténeti (489, 550) folyamatát Köpeczi egyes fázisaiban is elfogadhatóan valószínűsíti. A Grosbois-ban 1716 karácsonyan elkezdett *Vallomások* írását Rákóczi 1717 márciusában megszakítja: „föltehető, hogy a fejedelem márciusban fogott hozzá az *Emlékiratok* megírásához, amikor tudomást szerzett Pápai küldetéséről és arra készült, hogy elfogadja a szultán hívását” – írja a szerző. Föltevése azért is megalapozottnak látszik, mivel a vallomásíró is sejteti a hűsvét nagyheti (március 22–27.) mozzanat politikai hátterét; később a *Confessio* . . . 3. könyvében beszámol a Pápaival történt grosbois-i titkos (március 24.) találkozájáról s ennek következményeiről is. Mivel Rákóczi csak pünkösdkor, május közepén folytatta munkáját, s a *Confessio* . . . első könyvét augusztus elejére fejezte be, a *Mémoires* . . . első megfogalmazása vagy első változatának írása nézetünk szerint is a tavaszi hónapokban március végétől május közepéig tartott.¹³ Ismeretes, hogy a *Confessio* . . . 2. és 3. könyve Törökországban készült, s 1719 végén fejeződött be. Míg a *Mémoires* kéziratmásolataiból az de-

⁹ De Saussure Cézárnak II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari nemesének Törökországi levelei 1730–1739-ből és följegyzései 1740-ből – Közli THALY K. Bp. 1909. 311–312.

¹⁰ ZOLNAI: i. m. 1927. 272; Annales. . . t.VIII. 1755. 652.

¹¹ 113. lev. 1735. ÖM. I. 677.

¹² *Histoire des Révolutions de Hongrie où l'on donne une idée juste de son légitime gouvernement*. A la Haye 1739, t. 1–6. (In: t. 5–6: *Mémoires du Prince François Rákóczy sur la guerre de Hongrie*. 1703–1711.)

¹³ RÁKÓCZI Ferenc: *Vallomások – Emlékiratok*. Ford. SZEPES Erika és VAS István. Szerk. jegyz. utószó Hopp L. Bp. 1979. 646–747, 753–754, 915–918.

rül ki, hogy szövege tökéletesítésén, francia stílusának csiszolásán Rákóczi még az 1730-as évek elején is dolgozott (551).

A keletkezés- és kiadástörténet kapcsán fölmerültek a *Confessio*. . . első könyve és a *Mémoires*., illetve a Rákóczi irányításával Brenner Domokos által írt s összeállított *Histoire des Révolutions de Hongrie* eddig kevésbé tanulmányozott összefüggései. Valószínűnek látszik, hogy a vallomásíró és emlékiró munkája megelőzte a *Histoire*. . . megírását. Köpeczi Brenner hivatkozásaival támasztja alá, hogy az utóbbi talán elsőként olvasta az *Emlékiratokat*; ugyanis a szabadságharchoz érve megjegyzi: nem akarja megismételni a benne foglaltakat, ezért történeti összefoglalója végére illeszti. Az emlékiró diplomatájával kialakult történetírói munkamegosztás alapja a szerző elfogadható föltevése szerint Rákóczi terve, hogy a közvélemény hiteles tájékoztatása érdekében „az *Emlékiratokat* egy magyar történelmi összefoglalóval és a szabadságharc dokumentumaival együtt kell megjelentetni” (551). Brenner utal is rá, hogy kiáltványokkal, politikai iratokkal és főleg a béketárgyalások anyagával akarja kiegészíteni a fejedelem írását, sőt az egyes okmányok közlésével kapcsolatos események fölidézésekor hivatkozik az emlékiró vonatkozó kommentárjára is. Eljárása összévág Rákóczi megnyilatkozásával, amikor például a gyöngyösi béketárgyalások (1704) érintésekor megjegyzi, „az okmányok között megtalálhatók azok az előterjesztések . . . és az én válaszaim is”. Az emlékiró számít a levéltárban található jegyzőkönyvek, okmányok, levelek, jelentések fölhasználható részleteire, amit a „Levél az Örök Igazsághoz” sorai¹⁴ is tanúsítanak.

A *Histoire*. . . létrehozásában személyes együttműködésük 1717 augusztusáig tartott, mivel Rákóczi a hónap közepén elhagyta Grosbois-t. Hogy később török földön is foglalkozott volna ennek kéziratával, amint ezt a Brennert ismerő Prévost abbé föltételezte, Köpeczi nem talált rá adatot. Bár korábban ő emlékeztetett Saussure följegyzésére, hogy a *Histoire*. . . 1699-ig terjedő, Magyarország történetét ismertető rövid összefoglalót Rákóczi latinul írta, majd egyik titkárával lefordíttatta franciára. A Saussure iratait kiadó Thaly el is fogadta ezt az állítást; Köpeczi tartalmi érvek alapján Brennert tartotta a történelmi összefoglalás szerzőjének.¹⁵ Itt az volt a konklúziója, hogy Brenner a fejedelem utasításait követve dolgozott, s történet szemlélete megegyezik az *Emlékiratok*éval. Saussure információjából annyit fogadott el hitelesnek, hogy Rákóczi maga is foglalkozott a történeti összefoglalóval. Saussure ellenőrizhetetlen tanúsága szerint Rákóczi 1734-ben adta a kéziratot Louis Molitard francia tisztjének, akitől Párizsban a fejedelem fiához, Rákóczi Józsefhez került, aki bizalmasának, talán a Rodostóból visszakerült kamalduli Le Roux abbénak adhatta; az ő útján kerülhetett (553) a kiadóhoz. Most már csak az a kérdés, hogy a *Histoire*. . . kéziratát Rákóczi magával vitte-e Törökországba, vagy az egy időre Grosbois-ba költöző Brenner küldte-e utána? Valóban a legkevésbé valószínű Prévost ama vélekedése, hogy Brenner a *Histoire*. . . kéziratát a Bastille-ban írta volna fogsága alatt (563), ahol 1721 szeptemberében öngyilkos lett.

Köpeczi szerint Brenner ismerte a *Vallomások* első könyvét is, mert „ennek alapján mondja el a szabadságharc előzményeit és Rákóczi élettörténetét” (551). Itt az a kérdés, olvashatta-e a *Confessio*. . . 1. könyvének kéziratát annak keletkezési folyamatában, tehát 1717 augusztusáig? Ez csak abban az esetben föltételezhető, ha a vallomásíró udvari káplánjának, Brenner apátnak betekintést engedett volna legszemélyesebb írásába. Akkor is probléma, hogyan s mikor dolgozta bele a *Histoire*. . . kéziratába, ha Rákóczi ezt magával vitte augusztus 16-án. Nem zárható ki a másik lehetőség, hogy Brenner Grosbois-ba költözése után olvasta a vallomásíró kéziratát, amelyet Rákóczi távozásakor ott hagyott a kamalduli szerzeteseknek, akikkel kapcsolatban maradt. Brenner tehát utána is küldhette a *Histoire*. . . Grosbois-ban befejezett kéziratát. Köpeczi összegezése hozzásegít ilyen szempontból is bizonyos keletkezéstörténeti problémák további tisztázásához, illetve újabb tisztázó részletkérdések fölvetéséhez, amelyek új forrásanyag hiányában nyitottak maradnak.

A *Testament politique et moral* – Rákóczi *Politikai és erkölcsi végrendelete*, a *Tractatus de Potestate* – *Traité de la puissance* (1725) és a *Réflexions*. . . (1722) parafált kéziratmásolatának geneziséről és kiadás-történetéről már a kritikai kiadás (AR III/III) tanulmánya kimerítően tájékoztatott. Köpeczi könyvében

¹⁴ *Mémoires*. . . – *Emlékiratok*. AR III/I. 13, 295.

¹⁵ AR III/I. 433–434.

röviden számol be az általa vizsgálat alá vett hamis hágai impresszummal Párizsban 1751-ben megjelent kétkötetes kiadványról.¹⁶ Ő mutatta be a sajtó alá rendező és a nyomdász személyét. Az előbbi D.-P. Chicanneau de Neuville, az utóbbi Pierre Guillin nyomdász és könyvkereskedő (546). A szerzőnek még nem sikerült kiderítenie, hogy jutott a kiadó Rákóczi munkáihoz (490); a kamalduliaktól, a konstantinápolyi francia követ, d'Andrezel leszármazottaitól, a fejedelem fiától György hercegtől vagy talán a Rodostóból visszatért gr. Bercsenyi Lászlótól, aki kapcsolatban állt Leszczynski Szaniszló udvarával, ahol Neuville a volt lengyel király testőrségében szolgált egy ideig.

Rákóczi említett műveinek 18. századi hollandiai és franciaországi kiadása és utóélete kapcsán a szerző által végzett könyv- és sajtótörténeti érdekű kutatásai rendkívül fontos tényezőre irányítják figyelmünket. Amíg a magyarországi s birodalmi cenzúra tiltotta Rákóczi műveinek terjesztését (565), s Rákóczi neve is tilalmi listán volt, külföldön nemcsak olvasták, hanem írtak is róla. Rákóczi fejedelem írásai ismertté váltak a francia közvéleményben, a *Histoire des Révolution de Hongrie*-ben megjelent *Mémoires...-jait* forgatta Montesquieu és Voltaire, C.-M.- de Sacy, szerepel Madame de Pompadour könyvtárjegyzékében is. Prévost abbé írt róla folyóiratában (*Le Pour et Contre*), Desfontaines abbé a sajtójában (*Observations sur les écrits modernes*), a La Nouvelle Bibliothèque recenziése idéz is belőle. Egyaránt foglalkoznak vele a *Mémoires de Trévoux* és a *Journal des Sçavans*, amelyek a *Testament politique et moral... kiadásáról* is hírt adtak. Erre Moréri is hivatkozik szótárában. Kinyomtatását följegyezte d'Hémery felügyelő a francia könyvkiadás értékes forrásának számító kéziratos naplójába (546). Rákóczi külföldön megjelent műveinek magyarországi recepciójához képest, a *Confessio... és az Aspirations-Aspirations... késői hazai megjelenését*¹⁷ tekintve, Köpeczi idevágó sajtó- és kiadástörténeti kutatási eredményeinek összegezése jobban megvilágítja az író Rákóczi európai művelődéstörténeti jelentőségét a felvilágosodás előtti periódusban.

A Rodostóba került Rákóczi-levéltárnak a fejedelem halála után a konstantinápolyi francia követségnek átadott iratai Franciaországba kerültek. 1771-ben a Marseille-en át Párizsig eljutott levéltári anyag útját Köpeczi a Külügyi Államtitkárság Levéltáráig tudta követni (18–19), ahol nyomuk veszett. A Francia Külügyi Levéltárban elhelyezett iratok a kutató információi szerint föltehetően megsemmisültek; a Rákóczi-kutatások nagy kárára, hiszen a magyar, latin, francia, olasz, német nyelvű diplomáciai s történeti érdekű iratok között lehettek irodalmi vonatkozású kéziratok is. Eddig nem került elő a Rákóczi és D'Andrezel levelezéséből (1725) ismert, a francia követ által olvasott *Entretiens de Théophile et de Cosmophile* (526), „Theophilos és Cosmophilos vallási és politikai témájú párbeszéde. (A rodostói könyvtár katalógusában is volt egy *Entretiens de Théophile* címen fölvejt munka.) Az ő leveleiből (1725–1726) ismert Rákóczi *Entretien de Mustapha, surnommé le Sage, avec un Franc, appelé Pélerin* (385–386) Bölcs Musztafa beszélgetése egy Zarándoknak nevezett franciával, amelyet törökre fordítva a Portának szándékozott beadni, s melynek a török földön élő keresztény szerzetesek melletti érveit Rákóczi levélbe foglalva küldte meg a török udvarnak. A Diván-i humajun s a Szeráj levéltárából még előkerülhetnek Rákóczi törökországi írásos tevékenységével összefüggő iratok. Thaly még beszámolt arról, hogy egy 1849-es emigráns, név szerint Krajcsovicz Ferenc, a galatai Szent Benedek kolostor könyvtárában régi magyar kéziratokra bukkant egyik szekrényben, és ezeket a „Rákóczi emigrációról szóló írásokról mondá”. Valami kendőbe vagy terítőbe összekötözött egész nagy csomó „magyar nyelvű, régi fakó írások” voltak, „sok kézirát és egy nyomtatott, szintén magyar könyv. Tartalmukra már nem emlékszik.”¹⁸ A Rákóczi siremlékét gondozó és a magyar fejedelem emléket tisztelő francia lazaristák könyvtárának őrö – Thaly szerint – emlékezett is valamire, mikor ezt előadta neki a század utolsó évtizedében, de különböző nehézségek közbejötté miatt nem jutottak a kérdéses könyv és kéziratok nyomára. Már a régi nyomok is elmosódtak. Törökországi tanulmányutunk idején a galatai egyház mai intézményében sem

¹⁶ *Testament politique et moral du Prince Rakoczi. Tom. I-II.* Chez Scheurleer. A la Haye 1751.

¹⁷ *Principis Francisci II Rákóczi Confessiones et Aspiraciones... A párizsi Nemzeti Könyvtárban őrzött eredeti kéziratról kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Történeti Bizottsága. Közli THALY K. Bp. 1876.*

¹⁸ THALY: *i. m.* 1893. 160–161.

a Saint-Benoit kollégium könyvtárosa, M. Duchemin, sem igazgatója, Jean Bertrand, nem tudott felvilágosítást adni az ilyen régi dolgokra vonatkozóan. Míg a fejedelem kamarásának máig ismert irodalmi hagyatéka a 18. század végén hazajutott.¹⁹ Rákóczi kéziratai már a század első felében Franciaországba kerültek. A kiadatlan kéziratokra is kiterjedő kritikai kiadásuk csak napjainkban valósul meg. A társadalomtudományok nagy adosságának törlesztése hozzájárul Rákóczi munkáinak szélesebb körű megismertetéséhez. Köpeczi könyvéből pedig jobban megismerhetjük az embert, a politikai és írói pályá döntő fordulóit, emberi megpróbáltatásait. Mindez elősegíti a fejedelem írásainak jobb megértését, műveinek értékelését, az írói alkotó folyamat hiteles jellemzését.

Sajtótörténeti összefüggései révén, s Köpeczi kutatásainak köszönhetően, a Rákóczi-kor információs sajtóanyaga sajátos helyet foglal el az európai közvélemény alakításában. A korábbi időszakra nézve rendkívül gazdag a külföldi újságok és folyóiratok Magyarország iránti érdeklődésének sokrétű bemutatása *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország* című munkában. A szerző újabb könyvében is fontosnak tartja a korabeli európai sajtó, főleg a francia publicisztika szerepét (44–47) a magyarországi ügyekről adott tájékoztatásban. A külföldi hírközlés 1711-től is folytatódik (108, 175–177, 203, 204, 244, 262, 270–271). Rákóczi lengyelországi időszaka, francia földre érkezése, az európai béketárgyalások és békekötés évei, grosbois-i időzése alatt (*Journal historique de Verdun*, a párizsi *Gazette*, *Lettres historique*, *Mercurie Galant*, *Mercurie historique et politique*, a párizsi *Nouveau Mercure*, a bécsi s római *Diario ordinario d'Ungheria*, etc.). Ritkaság számba megy a Saint-Simon által is idézett *Gazette d'Amsterdam* 1713 márciusi párizsi jelentése: „Rakoczy fejedelem meglátogatott némely jeles tudóst, és őt az írók és mások nagyra becsülik a tudományban és a szépművészetekben szerzett ismeretei miatt.” (207) Beszámolnak Rákóczi Törökországba érkezéséről és a háborús készülődésről, a fejedelem fiairól, a későbbi fejleményekről (*Nouveau Mercure*, *Fama*, *Historischer Bildersaal*, *Mercurie de France*). Többek között ez utóbbi is nekrológot közölt Rákóczi fejedelem haláláról (453 és 283, 290–291, 313, 366 stb.). Talán nincs is más magyar politikus és író, akinek nevét európai sajtó annyira ismertté tette, mint Rákóczi Ferencét. Rodostóban Rákóczi életében és halála után a párizsi, kölni, holland (*les Gazettes et les Mercuries de France, de Hollande, de Cologne*), olasz, bécsi és Livornóból közvetítéssel kapott újságokból értesültek az európai eseményekről, hírekről.²⁰ A könyvek mellett vagy azokkal együtt a Rodostóban olvasható korabeli sajtó ritkuló példányai összekötő láncszemek a keresztény külvilág és a török félhold árnyékában bujdosó magyarok között.

Ami a rodostói könyvtárat illeti, eddig egyetlen darabja sem került elő a 112 mű 290 kötetéből. Köpeczi emlékeztet az 1736. április 30-án François Belin francia követségi kancellár kézjegyével hitelesített, Mikes Kelemen, L. Bechon, J. Germain által összeállított leltárra, „amely tartalmazza a rodostói könyvtári jegyzéket is” (457). Kár, hogy bővebben nem foglalkozik vele; ugyanis a konstantinápolyi francia követség levéltára rendezetlen részében előkerült, a Külügyi Levéltárban őrzött, Thaly által közölt (1909) „Rákóczi fejedelem Rodostóból Galatába szállított ingóságai lajstroma” elnevezésében kissé megtévesztő. Csak az első lapok tartalmazzák az elszállított ingóságok helyszíni, 1736. március 20–21-i „verificatióját” François Belin, Louis Bechon, Antoine Damosily, Louis Lahoreau, André Spatz, David Magy kereskedő jelenlétében. A folytatás, „Suite du dit Inventaire” Rodostón maradt dolgokról készült: „Etat de ce que trouve à Rodosto dans la Maison aux appartements et Garde meubles.” Ez tartalmazza a Rákóczi lakóházában, szobáiban, a kis és nagy kápolnában, a könyvtárban, az istállóban, az ebédlőházban és a konyhában leltározott mindenféle tárgyakat. Ennek aláírói: Mikes, alatta J. Germain „payeur de la Maison”. Bechon pour ce qui concerne le departement de la Maison”.²¹ Hitelesítője szintén Belin, a francia nagykövet első titkára, Pera 1736. április 30-i keltezéssel.

A „Catalogue des Livres de la Bibliothèque” rodostói könyvtárlista tehát nem az elvitt, hanem a helyükön maradt könyvek jegyzékét tartalmazza. Mikes őrizte őket Rákóczi fia, József herceg Rodostóba érkezéséig, 1736 decemberéig. Nincs nyoma annak, hogy Rákóczi József halála (1738 november) utá-

¹⁹ MIKES ÖM I. 355–367, II. 907–914.

²⁰ ÖM I. 667.

²¹ THALY: Saussure, i. m. 343–365–370.

nig a könyvek elkerültek volna Rodostórról. Köpeczi többször utalt rá, hogy Mikes fordításainak forrása jobbára a fejedelem könyvtárából valók (516/1748/, 528–529/1724–1751); ennek utolsó nyoma a *Catechismus*. . . fordítása²² (1744, 1752–1754). Rákóczi egykori könyvtára sorsáról semmi bizonyosat nem derített ki a kutatás. Arra vonatkozólag sincs támpontunk, hogy Mikes halála után hová, kinek vagy kiknek tulajdonába kerülhettek? S ha szétszóródtak, a konstantinápolyi Galatába vagy Perába, esetleg a franciaországi Grosbois-ba, vagy részben hazai földre kerültek? Egyik föltételezést sem lehet kizárni.

A rodostói könyvtár Zolnai Béla általi rekonstrukciója, a hiányosnak tartott könyvjegyzék címfőlteleinek azonosítására tett kísérlete²³ óta kevés történt. Köpeczi azon kevesek közé tartozik, akik új adatokkal tudtak szolgálni Rákóczi könyvtárának tartalmi jellemzéséhez, csekély gyarapodásához, bizonyos könyvek további azonosításához (471–474, 524, 535, 543). A rodostói könyvtár ilyen összefüggésben meghatározó helyet foglal el a filológiai és eszmetörténeti kutatásokban azáltal is, hogy összeköti az emigráció franciaországi és törökországi szakaszait, különös tekintettel Rákóczi irodalmi munkásságára és műveinek forrásaira, illetve kamarásának olvasmányaira és francia fordításainak forráskutatására.

Köpeczi is fölveti (473) a régóta fölmerült, további kutatásra váró kérdést: Rákóczi és bujdosótársai olvastak-e más, a könyvtárjegyzékben nem található munkákat, magyar nyelvű könyveket? (474). Néhány példája, a kalocsai Érseki Könyvtár Rodostóból származó *Liliomkertje*, a szombathelyi Berzsényi Könyvtárban Ács Mihály: *Boldog halál szakere* rodostói bejegyzésű imádságos könyve; a Kiss Istvánnak tulajdonított „Magyar Philosophia” c. kézirat (OSzK) „György Deák” kézjegyével, valójában Csáky István „politica philosophiai okoskodás” kompendiumának rodostói másolata, megerősíti ilyen könyvek létezését. Régebben Csapodi Csaba hívta föl figyelmünket egy az MTA Könyvtárában található (jelz. 5535106) fölió alakú, rodostói (1723) és konstantinápolyi (1721) bejegyzésű *Annalium Ecclesiasticorum Veteris Testamenti*. R. P. Iacobi Saliani S. I. Epitome. . . Anno MDCXXXVIII fatáblás díszbörkötésű könyvre. (Alul pecsét: Dr. Semjén Béla 1943. könyvtárából.) A címlapon levő beírás szerint Ernst Lajos gyűjteményéből való.²⁴ Bizonyos, hogy Mikes rodostói irodalmi hagyatékával nemcsak Mikes-kéziratok kerültek vissza a hazába a 18. század végén. Utalhatunk a Kultsár István hagyatékából és Hindy Árpád régi könyvei közé került, Ernst Lajos gyűjteményének aukcióján az OSzK által többek között megvásárolt, Mikes kézjegyével ellátott Párizs-Pápai szótárra.²⁵ Az a körülmény, hogy Kultsárnak nemcsak Mikestől voltak kéziratjai és lehettek rodostói könyvei, hitelesítheti Hindy Árpád múlt századi közlését, hogy Kultsár Mikes hagyatékával együtt többet megkapott a rodostói magyarok könyvei közül. Régebben átvizsgáltuk a komáromi Városi Könyvtárban (a mai Szlovákiában) Kultsár megmaradt hagyatékát — amennyire hozzáférhettünk —, de könyvei között nem találtunk ilyen vonatkozású nyomokat. A cikkíró atyja, Hindy Iván 1840–41-ben Kultsár özvegyével együtt szerkesztette a Nemzeti Újságot, amelyet 1848-ig sikerült fenntartani. A Hindy-családhoz özv. Kultsárné Perger Anna révén juthatott néhány rodostói könyv, s maradhatott Hindy Árpád birtokában a Kultsár-hagyaték árverése után is.²⁶ Ezek bizonyára könyvtáraink régi gyűjteményében lappanganak. Köpeczi Béla bujdosó Rákócziról írott könyve alkalmat adott a rodostói emigráció könyvtörténeti vonatkozású kérdéseinek újbóli szemügyrevételére is, ami a további kutatások hasznára válhat.

HOPP LAJOS

²² MIKES ÖM V. 1986. 1599.

²³ *II. Rákóczi Ferenc könyvtára*. Bp. 1926. Klny. a Magyar Bibliofil Szemle 1925–1926. évfolyamából.

²⁴ MIKES ÖM II. 1967. 912; Hopp L.: Mikes és világa. Bukarest 1973. 513–514.

²⁵ TOLNAI Gábor: *Mikes Kelemen könyvtára*. MKsz 1940. 170–171; HOPP L.: *Mikes Kelemen könyvtára?* ItK 1960. 200–202.

²⁶ HINDY Árpád: *Ellenőr* 1876. 161. sz.

A tudományos szaksajtó kialakulása Magyarországon. Pontosabb lenne a cím,¹ ha a szerző tartja magát eredeti szándékához és kiegészíti azt a „különös tekintettel a reáltudományokra” megszorítással. Mert hiszen erről van szó: a természettudományos, orvosi és technikai-ipari folyóiratokat ismerteti, valamint azokat a lapokat, amelyek ilyen jellegű közleményeket tartalmaznak. Mint az irodalmi hivatkozásokból is kiderül, a magyarországi és erdélyi tudományos és szaksajtó kezdeteiről, létrejöttéről nagyon kevés publikáció készült; még leginkább a szerző foglalkozott e témával. Ezáltal a felvilágosodás és a polgárosodás korának összefoglaló áttekintésére vállalkozott, részben saját kutatásai, részben más fel dolgozások, mindenekelőtt A magyar sajtó története c. szintézis fejezetei alapján.

Nagy, jórészt úttörő munkát végzett: közel negyven periodikumot – köztük néhány német és latin nyelvű kiadványt – mutat be és még egy párat említ, továbbá két tervezetet is felvázol. Szól a lapok keletkezésének körülményeiről, a kiadókról, a szerkesztőkről, a jelentősebb szerzőkről, a tartalomról, a rovatokról, a megszűnés okairól. Számos olyan lapot ismertet, amely a ma már mércének tekintett szintézisben egyáltalán nem szerepel: pl. a soproni *Wochenschrift* (1779–87), a Sándor István-féle *Sokféle* (1791–1808), az *Orvosi és Gazdasági Tudósítások* (Kassa, 1803), a *Természeti, Gazdasági és Mesterségi Esméreték Tára* (1829), az *Orvosi Tár* (1831–33, 1838–48), *Ismertető* (1836–1841), a *Kémlő* 1836–1837). Máskor pedig olyan részletekről – nevezetesen a természettudományi és műszaki közleményekről – ír, amelyeket a szintézis mellőz vagy épp csak érint: pl. a *Magyar Hirmondó*, a *Mindenes Gyűjtemény*, a *Tudományos Gyűjtemény*, a *Garasos Tár*, a *Tudománytár*, az *Új Magyar Múzeum* esetében. Néhány ponton árnyalja is az eddigi sajtótörténeti értékelést: pl. a *Tudománytár* c. akadémiai folyóirattal kapcsolatban bizonyítja, hogy az a megállapítás, mely szerint a színvonal az 1840-es években hanyatlott, csak a humán tudományokra igaz, a természet- és orvostudományok terén éppen ellenkező a helyzet. A részletes, adatgazdag leírásokban sok az idézet; a szerző ezekkel is érzékelteti a hazai tudományos nyelv mindenkori állapotát, a kor gondolatvilágát, a korstílust stb.

A monográfia tárgyalásmódja kronológikus. Ez a szerkezet is hozzájárul, hogy a fontosabb fejlődési tendenciák világosan kirajzolódjanak az olvasó előtt. Kezdetről fogva mindvégig jelen volt a szóban forgó periodikumok hasábjain az a törekvés, hogy a külföldi tudományos eredményeket az itthoni közönséggel ismertessék és ezzel előmozdítsák a hazai tudományosság előbbre jutását, az oktatás színvonalának emelését; ezt a célt szolgálta a fordítás, a kivonatolt átvétel, a referátum, a könyvismertetés, a szemle (amikor a szerző saját gondolatait is hozzáfűzte a bírált könyvhöz, cikkhez), vagyis ezekben a folyóiratokban formálódott a rendszeres hazai tudományos tájékoztatás, a tudományos-technikai információs szolgáltatás. Több évtizedig tartott a hazai tudományos szaksajtó megeremtéséért vívott küzdelem, amelynek során a periodikumoknak három csoportja alakult ki: az eredeti publikációkat is közlő, enciklopédikus tartalmú tudományos folyóiratok (elsőként, 1817-től a *Tudományos Gyűjtemény*), az ismeretterjesztő lapok (*Garasos Tár*, *Természet* stb.), majd a specializálódott szaklapok (először az *Orvosi Tár* 1831-ben). Szinte mindegyiknek volt referáló rovata, s gyakran nem vált el a tudományos és ismeretterjesztő jelleg sem; jól példázza ezt a *Tudománytár*, amely egyébként kifejezetten törekedett eredeti értekezések közzétételére is. A harmadik célkitűzés a magyar tudományos nyelv kialakítása volt, amely szintén az 1780-as évektől hozott egyre figyelemre méltóbb eredményeket. Mindhárom törekvés elősegítette a magyarországi és erdélyi nemzeti fejlődést és polgárosulást; ugyanakkor a tudományos szaksajtó mindenkori állapota is erősen függött a nemzeti mozgalom helyzetétől és a polgárosodás szintjétől. Szinte mindennél jobban jelzi ezt a lapok példányszáma és a közönség magatartásának változása, ami vissza-visszatérő motívum a kötetben. Bizony, szűk réteg volt az, amelyre e lapok kiadói számíthattak. Sok folyóirat – még a reformkorban és az önkényuralom idején is – az érdeklődés hiányában szűnt meg; különösen szembeötölő a támogató közeg csekélyisége az első, rövid életű gazdasági-ipari lapoknál.

A magyarországi és erdélyi tudományos sajtó nehéz feltételek között, kemény erőfeszítések révén alakult ki, szilárdult meg. A korabeli magyar szellemi élet jeles alakjai vállalták a közreműködést, nemegyszer a kudarc kockázatát. Kissé meglepőnek tűnhet, hogy a természettudományi, technikai stb. cikkek,

¹ Batári Gyula: *A tudományos szaksajtó kialakulása Magyarországon. (1721–1867)*. Bp. 1994. 188 p. (Az Országos Széchényi Könyvtár füzetei 5.)

referátumok szerzői között szép számmal voltak irodalmárok és más humán tudósok is (Vörösmarty Mihály, Vajda Péter, Tánácsics Mihály stb.). Valójában ez akkoriban természetes jelenség, hiszen egyrészt a humán és reáltudományok szétválásának hosszan elhúzódó folyamata ekkor még épp csak elkezdődött, másrészt a magyar nemzet fejlődését, polgárosodását szorgalmazó gondolkodók világosan felismerték a különböző ismeretágak szerves összetartozását, integrálásának szükségességét.

Batári Gyula hozzáértéssel, ha szabad ezt mondani: szeretettel közeledett témájához. Gondossága ellenére egy-két apróbb hiba (vagy elírás) is becsúszott: pl. a *Ratio Educationist* nem 1776-ban, hanem 1777-ben bocsájtották ki (14. old.), a *Nova Posoniensiát* Bél Mátyás csak egy ideig szerkeszthette, mert 1722-ben a jezsuiták kezébe került (9–12. old.), Pesten nem volt orvosi egyetem, csak az egyetemnek orvosi kara (56. old. – ezt azonnal, még abban a mondatban korigálja). Néhol belső aránytalanságra bukkanunk: pl. kissé elnagyolt az *Orvosi Tár* szakkikkeinek bemutatása; a kolozsvári *Vasárnapi Újság* (1834–1848) mindössze 18 sort kapott; a *Sokféle* c. folyóiratnak csak az első évfolyamáról szól. Talán érdemes lett volna röviden kitérni a cenzúravizonyokra is; s nem egészen érthető olyan lapok kihagyása, mint a második *Vasárnapi Újság* (1854–1861), amely mindmáig nehezen felülmúlható terméke az ismeretterjesztő hetilap típusának, vagy a rendkívül színvonalas *Budapesti Szemle*, de nincs szó – egyebek között – a *Gyógyászat* (1861–1940, az *Orvosi Szemle* (1864), a *Hasonszenvi Közlöny* (Gyöngyös, 1864–1865) c. kiadványokról sem.

Mindez mit sem von le abból, hogy Batári Gyula igényes és több lapot először ismertető összefoglalója számottevő értéke a hazai sajtótörténeti irodalomnak. Ezenkívül az irodalom- és a nyelvtörténet, továbbá a tudománytörténet különféle ágai, valamint a tágabban értelmezett művelődéstörténet számára is fontos hozadéka lehet. Felhívja a figyelmet a helytörténeti-helyismereti vonatkozásokra, cikkekre is, akárcsak a periodikumokban rejtőző illusztrációs anyagra és a könyvtártörténeti adatok némelyikére. A kötet ösztönzője lehet a további kutatásoknak: pl. jó lenne felderíteni a még lappangó lappeldányokat és az ismeretlen levéltári iratokat; lokális vizsgálódásokkal sokkal többet megtudhatnánk egyes szerzőkről és az olvasóközönség összetételéről.

BÉNYEI MIKLÓS

Hodinka Antal életművének feldolgozása. Túlzottan tűnő cím, ám az alább ismertetett kötetek nem kisebb szerkesztői feladatvállalást jeleznek, mint a Hodinka-életmű komplex értékelésére, ill. a szlavista történész teljes kéziratanyagának feltárására irányuló vállalkozást. Hodinka Antal a pozsonyi, majd a pécsi egyetem professzora, elsősorban a munkácsi gögög katolikus egyházmegye és a kárpátaljai ruszin nép történetének kutatójaként hagyott hátra maradandó életművet. Foglalkozott még szerb és magyar történeti kérdésekkel is. Bár publikációinak száma jelentős, köztük monografikus feldolgozásokat is találunk, mint *A munkácsi görög-katolikus püspökség története* (1909), életművének tetemes részét kéziratban hagyta hátra. Az anyagot Perényi József rendezésében őrzi a Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának Kézirattára. Folyóiratunkban már foglalkoztunk a nyíregyházi Szent Athanas Görög Katolikus Hittudományi Főiskola és a Bessenyei György Tanárképző Főiskola égisze alatt 1993. június 16–17-én megrendezett Hodinka Antal Emlékkonferenciával. Ott is utaltunk arra, hogy a rendezvény szervezői és a kötetek gondozói figyelemreméltóan eredményes munkájuként a konferencia idejére jelentek meg az előadások: *Hodinka Antal Emlékkönyv. Tanulmányok Hodinka Antal tiszteletére* (Nyíregyháza, 1993. 456.), *Dolgozatok Hodinka Antal tiszteletére* (Uo. 1993. 92.), illetve *Hodinka Antal válogatott kéziratai* (Uo. 1993. 192.). Az első gyűjtemény a hazai résztvevők, a második a külföldi vendégek előadásait tartalmazza. Tematikailag ide kapcsolódik a már korábban napvilágot látott *Ruszin–magyar ígetár* (Nyíregyháza, 1991, 317.), valamint az említett konferenciaanyagokkal majdnem egyidőben, ukrán–magyar közös kiadásként megjelent ruszin népdalgyűjtemény: Антон Годи́нка: Пісні наших предків. Сто наших співанок [Hodinka Antal: *Őseink énekei. Száz dalunk*] (Budapest–Ungvár, 1993. 167.). Mindkét Hodinka-mű gondozása az említett konferencia-kötetek szerkesztőinek munkája, az első nyelvészeti, a második folklorisztikai profilja miatt érdemel figyelmet. A két kötet alapos kísérőtanulmányt

tartalmaz Hodinka életére és tevékenységére vonatkozólag (mindkettőben Udvari István tollából), ám a ruszin lexikográfia, illetőleg a ruszin folklór áttekintése, a művelődéstörténeti háttérelmezés tovább növelhette volna a kötetek értékét. Az utóbbinál például a ruszin folklórkincs gyűjtésének az 1820-as évek végén Lutskey Mihállyal induló, majd századunkban Volodimir Hnatyuk és mások műveiben kiteljesedő vonulatát lenne érdemes vizolni; Lutskeynél a prágai František Tichý, Hnatyuknál az eperjesi Mykola Mušynka elemzésére utalva.

A történettudomány érdeklődésére leginkább számot tartó *Hodinka Antal Emlékkönyv* szerkesztési elve a personalia – opera – interdisciplinaria szempontú hármas tagolás, amelynek értelmében a kötet elején kaptak helyet a Hodinka Antal neveltetésével, életével foglalkozó írások, ezeket követik – a nézetünk szerint legszínvonalasabb egységet képviselő – szlavisztikai, szláv történeti tanulmányok, majd a néprajzi, nyomdatörténeti, irodalmi, illetőleg bibliográfiai munkák. Az első témakörhöz nyolc, a másodikhoz tizenhárom, a harmadikhoz tizenhat előadást sorolva. Megjegyzendő, hogy a kötet nem oszlik fejezetekre; a fenti, áttekinthetőség kedvéért itt használt tagolás alapja a szerkesztő számunkra adott tájékoztatása. Hasonló konferenciakötetek esetében az elhangzási sorrend tükrözése hagyomány, ám ez esetben is találunk példákat a fejezetcímekkel való tagolásra, amely egy ilyen terjedelmű anyag jobb kezelhetősége mellett éppen az elhangzási sorrend tematikai szempontjait is jelentené.

Personalia. Szabó József *Hodinka Antal, a pedagógus* c. kötetnyitó előadása az embert mutatja be, legapróbb szokásaival, életmódjával, s természetesen előadási stílusával. Szépirodalmi színvonalú jellemrajzot, részletesen adatolt, színes képet kapunk a professzor lelkületéről, a hallgatókkal való kapcsolattól. Ezt árnyaltabbá tehetné a egzaktabb művelődéstörténeti analízis, bővebb utalással a korabeli egyetemi oktatás metódusaira, egyértelműbben rámutatva mindazokra a novumokra, amelyeket oktatás- illetve neveléstörténeti távlatban is újításnak nevezhetünk. – A tényfeltáró analízisben jeleskedik a következő, Takács Péter és Udvari István tollából származó tanulmány: *Adalékok Hodinka Antal felkészülésének tapasztalati forrásaihoz*. Érdekesnek tartjuk az elemzett probléma megfogalmazását idézni: „Bármennyire kiemelkedett is Hodinka Antal az őt életre dajkáló családi és társadalmi környezetből, életpályája, tudományos munkája, emberi, tudósi és baráti kapcsolatai, de egész világlátása azt bizonyítja, hogy karakterének kibontakozásában az egyik legmeghatározóbb szerepet a rokoni, családi hagyomány és kötődés játszotta.” Szerencsésen elkerülvén a patriarchálisnak aposztrofált „rokoni, családi hagyomány” értékelését pro vagy kontra, filológusi rezerváltsággal és alapossággal elemzi a szülőház szerepét, s ezt gazdag forrásgyűjtemény csatolásával támasztja alá, többek közt a tudós apjának, Hodinka Románnak leveleivel. – Hollós Attila *Hodinka Antal bécsi tanulmányai* c. írása két jegyzetfüzetet ismeret Hodinka egyetemi tanulmányainak idejéből. – Medve Zoltán: *Hodinka Antal pécsi évei* gazdaság-, oktatás- és politikatörténeti háttérrel, az esszéstílust sem nélkülöző szaktudományos adatolással ad képet a professzor, a tanszékvezető, majd a rektor tevékenységéről; a kötet azon színvonalas előadásai közé sorolható, amelyek a tágabb tudománytörténeti koordináta-rendszerben helyezik el tárgyukat. – Ortutay Elemér *Mit tanultam Hodinka Antaltól?* c. vázlata a lelkes vallomása az ifjúkorban megismert mesterről. – Pirigy István: *Hodinka Antal, a Munkácsi Egyházmegye történetírója* szabatosan és az előadás kereteiben lehetséges részletességgel elemzi Hodinka történettudományi munkásságát, különösen a *munkácsi görög-katolikus püspökség története (1909)*, illetve *A munkácsi gör. szert. püspökség okmánytára, I. (1911)* c. monográfiát és forrásgyűjteményt. A kristálytisza logikával megírt, szintézist nyújtó vállalkozás megbírkózott a kötetet kívánó téma előadásba tömörítésével; rá is jellemző, amit szerzője Hodinkáról állít: „... végigkíséri az objektivitásra, a tárgyilagosásra való törekvés. Csak annyit állít, amit bizonyítani tud; ismerteti és ütközteti a szembenálló véleményeket.” – Cselényi István Gábor: *Hodinka Antal és a Magyar Görög Katolikus Egyház* a personaliahoz sorolhatóan főként a vallásos történészek a különböző görög katolikus szervezetekben kifejtett tevékenységét ismerteti. – Hozzá kapcsolódóan Soós Kálmán:

Hodinka Antal levelezése a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegyével figyelemre méltó kutatástörténeti adataival az egyházmegye akkori szellemi állapotának megrajzolásához is fontos hozzájárulás.

Opera. Ármósné Kiss Alice: *A huszti görög katolikus egyházra vonatkozó iratmásokról Hodinka Antal hagyatékában* a bevezetőben említett Hodinka-hagyaték, *Hodinka Román levelei Thallóczy Lajoshoz* pedig (Udvari István filológiai szöveggyűjtésében közreadva) az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának jelzett anyagát mutatja be. — Font Márta: *A korai magyar–szláv kapcsolatok Hodinka Antal értelmezésében* a tudomány mai álláspontján értékeli, szerencsésen elkerülve a kötet némely írására itt-ott jellemző elfogult méltatást.

Fonalka Mária: *A Halicsi évkönyv kiadatlan fejezetei Hodinka Antal: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai című munkájában*, illetve Király Péter: *Hodinka Antal és a magyar honfoglalás szláv forrásai* külön figyelmet érdemel. A szakmai köztudatban talán a legjobban ismert Hodinkának *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai* c. munkája, hiszen a történészeknél kívül a szlavisták körében is egyetemi tananyagként forgatott mű. Fonalka filológiai elemzése korrigálja Hodinka fordítási következetlenségeit, így az 'oukrainou' jelentése 1213-ban, az egész környéket', s nem 'Ukrajnát', amely erős anakronizmus. Abban is egyetérthetünk Fonalkával, hogy a magyar vonatkozások közé Hodinka által elhanyagolt momentumok is tartoztak volna; így Danielnek Kondrattal szövetséges hadjárata, vagy Halics 1235-ös visszavétele a magyaroktól, történelmünk forrása. Fonalka jól érzékeli, Hodinkát talán a magyarokra rossz fényt vető krónikaírói hangnem, illetve az események ilyenén jellege befolyásolhatta. (Utalunk a Hodinka személyiségevel foglalkozó előadások kapcsán tett észrevételeinkre.) — Király Péter két előadással képviselteti magát; az említett Fonalka témáját is tovább vivő tanulmánya foglalkozik a Pauler Gyula szerkesztésében megjelent *A magyar honfoglalás kútfoi* (1900) által közreadott anyagokkal, illetve olyan forrásokat vizsgál, amelyek a Jagic — Thallóczy — Hodinka szerzőhármás nem vett fel. Az előbbieket közé a Konstantín- és Metód-legenda, az Elbeszélés a bolgár háborúról, valamint a Nestor-krónika tartoznak, az utóbbiak pedig az Elbeszélés a latinokról, a Naum-életírás, s a Bulgáriában vértanúságot. . . kezdetű forrás. Király korábbi, ismert kutatásait összegzi, s az igen korrekt Hodinka-értékelésén messze túllépve, történetírásunkat újabb szláv források kutatásával gazdagítja. Véleményünk szerint a kötet legtöbbet nyújtó tanulmányként értékelhető. (Lenne-e szlavista történész a még ki nem adott szövegek fordítására?) — Király Péter másik előadása *Hodinka Antal: Cseh források* címen egy Hodinka-kézirat hasonlóan alapos elemzése.

Kállay István: *Árpád-kori törvényeink és a Russzkaja Pravda* a szerző egyetemi doktori disszertációjából ad közre figyelemre méltó jogtörténeti vizsgálatokat. — A közelmúltban eltávozott Menyhárt Lajos posztumusz előadása *Hodinka Antal a századelő orosz történetírásáról* c. olyan kritikai-bibliográfiai kéziratokat elemez, amelyek nemcsak kiadásra érdemesek, hanem a téma jelenlegi szlavista történészeink által való folytatása is: a (nem-szovjet) orosz történetírás fehér folt. — D. Molnár István: *Adalékok Hodinka Antal és a régi Lengyelország viszonyához* főként Hodinka helyesírási következetlenségeit tárgyalja. — Kriveczky Béla: *Hodinka Antal és a magyarországi görög kereskedők* igen alapos szakirodalmi apparátus birtokában jó elemzést nyújt a tizenharmadik századi görög kereskedők működéséről, úgy a gazdaság, mint a jogtörténetet gazdagítva; nézetünk szerint nagyobb figyelmet kellene szentelnie annak az utalásszerűen tárgyalt ténynek, hogy a magyar polgárosodás elmaradott voltából adódott az említett kereskedők helyzete, hiszen a morális értékelés nem az elemző szaktudós, hanem a felelősségteljes egyén feladata. — Új Anna: *Adalékok az oláh vajdák, az oláh és az orosz kenézek intézményéhez hazánkban* c. adatgazdag előadásával nemcsak a vonatkozó Hodinka-anyagok elemzésére, hanem a kérdés korrekt történettudományi vizsgálatára is példát nyújt. — Németh Zoltán: *Csehszlovákia „történeti” határa a franciák szerint* a vonatkozó Hodinka-kéziratanyag elemzése; ugyanő: *Adatok a cseh légiók történetéhez* szintén új adalékokat nyújtó, kiadásra érdemes kéziratanyagot vizsgál. — Ez utóbbi, néhány további

előadással együtt az említett szerkesztési elv alapján a történeti segéd-, illetve társtudományok képviselői közt kapott helyet.

Interdisciplinaria. Páll István: *Hodinka Antal, a néprajzkutató*, illetve Csapóné Maróczy Albertina: *Egy réteg ízlésvilága, étkezési kultúrája* azon hiánypótló etnográfiai tanulmányok közé tartozik, amelyek Hodinka életművét a ruszin néprajz felől közelítik meg. (Bevezetésként elmondott gondolatainkhoz kapcsolódva felhívjuk a figyelmet egy hiánypótló néprajzi Hodinka-kötet és szimpozium szükségére.) Ide kapcsolódik Nagy Márta *Tisztántúli görögkeleti képfalépítő és safaragó műhely a 19. századból* c. előadása. — Hodinka foglalkozott a cirill betűs liturgikus könyvek magyarországi terjesztésével: Ojtozi Eszter: *Hodinka Antal vegyes jegyzeteinek könyvészeti vonatkozásai*, illetve Földvári Sándor: *Hodinka Antal és a magyarországi cirill könyvészet* a jelzett kéziratanyag szakmai értékelése, illetve a szakterület Hodinka utáni fejlődésének és újabb megállapításainak áttekintése. (Hodinka teljes nyomdatörténeti kéziratanyaga, több száz lapban, még feldolgozásra vár.) — Kiss Kálmán: *Adalékok Szabó Eumén és Hodinka Antal kapcsolatához a ruszin nyelvészet és nyelvtanítás történetéhez* járul hozzá; a szerző e témában megjelent ígéretes publikációit folytatva. — A filológiai témákhoz tartozik még Ináncsy Pap Ferencné *Hodinka Antal ruszin kutatásának „hősei” az író, Tartally Ilona szemével* c. előadása, nem minden tekintetben a kötet Király Péter, valamint Pirigy István, Medve Zoltán, Fonalka Mária és mások nevével fémjelzett színvonalán. — Történettudományi kérdésekhez gazdag adattárral járulnak hozzá Hodinka-kéziratok feldolgozásával Takács Péter — Udvari István: *Adalékok a Felső-Tiszavidék sógazdálkodásához a 18. század végéről (Máramarostól Szepesig)*, Vinnai Győző: *a ruszinok helyzete az első világháború után (1918–1922)*, Sallai József: *A nagy francia forradalom története egy reformkori kézirat lapjain*, illetve Fonalka Mária — Czövek István: *Ruszinok az orosz politikában*. — Könyv- és kéziratanyagot, valamint bibliográfiai témákkal zárják a tanulmánygyűjteményt Szabó Róbert, Kovács Tiborné, Udvari István és Tóvári Judit munkái.

A másik két kötetrel itt részletesen nem foglalkozunk, mivel a *Dolgozatok*... filológiai profilú, a válogatott kéziratkötet forráskiadvány jellege miatt érdemlne külön recenziót. Az előbbiből kiemeljük Ljubica Babota Eperjesen és Torontóban működő ukrán irodalom- és művelődéstörténész előadását kritikai szelleme és alaposága miatt (*A magyarországi ruszinok irodalma Hodinka Antal értékelésében*); az utóbbi esetében megjegyezzük, hogy a magyar és magyarországi szláv művelődéstörténet, valamint a közép-európa-kutatás Hodinka Antal összes műveinek kiadásával jelentősen gazdagodhatna. — Mindhárom kötet a ruszin történet művelője, Udvari István szerkesztésében látott napvilágot. A nevezett kutató korábban forráskiadványokkal, demográfiai elemzésekkel, illetve a *Ruszinok a XVIII. században* (1992) c. tanulmánykötettel vált ismertté a szakterületen.

— — VÁRI

A kiadásért felel az Argumentum Kiadó igazgatója

Műszaki vezető: Kovács Judit

Szedte az Argumentum Kft.

Megjelent 8,58 A/5 ív terjedelemben

HU ISSN 0025–0171

Nyomta az Argumentum Kiadó nyomdaüzeme

Felelős vezető: Roznai Zoltán

Számítógépes szerkesztés: Köves Gabriella

TARTALOM

<i>Kulcsár Péter</i> : Bonfini-kéziratok	213
<i>Csókás László</i> : A magyar írói foglalkozás kezdeteiről	238
<i>Fehér Katalin</i> : Reformkori sajtóviták a nők művelődéséről	247
<i>Szelle Béla</i> : A nép és az olvasás az önkényuralom időszakában	264
<i>N. Szabó József</i> : Nemzetközi könyvtári kapcsolatok – folyóirat- és könyvakciók 1945–1946	275

KÖZLEMÉNYEK

<i>Borsa Gedeon</i> : Pótlások és igazítások a „Régi Magyarországi Nyomatványok” első két kötetéhez. VII.	287
<i>Szelestei N. László</i> : Magyar és német nyelvű kalendáriumtöredékek (1590–1593)	304
<i>H. Hubert Gabriella</i> : Egy elveszett 16. századi naptárvers másolata	310
<i>Postma, Ferenc</i> : Hebräische Grammatiken in Ungarn 1635–1992	312
<i>Bor Kálmán</i> : Elfeledett nagyszombati cirill betűs nyomtatványok 1724-ből	319
<i>Kókay György</i> : Decsy Sámuel sajtóvétsége 1797-ben	322
<i>Demeter Júlia</i> : A 18. századi protestáns színjáték néhány sajátossága	326

FIGYELŐ

<i>Kókay György</i> : Batsányi-emlékülés a Tapolcai Városi Könyvtárban	336
<i>Hopp Lajos</i> : A bujdosó Rákóczi	336
<i>Bényei Miklós</i> : A tudományos sajtó kialakulása Magyarországon	344
... <i>vári</i> : <i>Hodinka Antal</i> életművének feldolgozása	345

SOMMAIRE

<i>Kulcsár, Péter</i> : Les manuscrits de Bonfini	213
<i>Csókás, László</i> : Sur les origines de la profession d'écrivain en Hongrie	238
<i>Fehér, Katalin</i> : Disputes de presse sur la formation intellectuelle des femmes à l'époque des réformes	247
<i>Szelle, Béla</i> : Le peuple et la lecture à l'époque de l'absolutisme	264
<i>N. Szabó, József</i> : Relations internationales des bibliothèques — des actions de revues et de livres 1945–1946	275

CONTRIBUTIONS HISTORIQUES

<i>Borsa, Gedeon</i> : Suppléments et corrections aux deux premiers volumes des „Anciens Imprimés de Hongrie”. VII.	287
<i>Szelestei N., László</i> : Des fragments de calendriers de langue hongroise et allemande (1590–1593)	304
<i>H. Hubert, Gabriella</i> : La copie d'une poésie de calendrier perdue du XVI ^e siècle	310
<i>Postma, Ferenc</i> : Hebräische Grammatiken in Ungarn 1635–1992	312
<i>Bor, Kálmán</i> : Imprimés cyrilliques oubliés de Nagyszombat de l'année 1724	319
<i>Kókay, György</i> : Les exemplaires de mutation de la revue Magyar Kurir (Courrier Hongrois) de 1797	322
<i>Demeter, Júlia</i> : Quelques caractéristiques de l'art dramatique protestant au XVIII ^e siècle ...	326

CHRONIQUE

<i>Kókay, György</i> : Session commémorative en l'honneur de Batsányi à la Bibliothèque Municipale de Tapolca	336
<i>Hopp, Lajos</i> : Rákóczi en exil	336
<i>Bényei, Miklós</i> : La formation de la presse scientifique en Hongrie	344
...vári: L'élaboration de l'oeuvre d'Antal Hodinka	345